

Ú V O D

0 Indoíránskými (áráskými) jazyky rozumíme vývojově předstupně pozdějších indických (indoárských) a íránských jazyků; nápadné shody ve struktuře starých indoíránských jazyků ukazují jednoznačně, že tu jde o kompaktní indoevropskou větev. Indické a íránské jazyky pozdějších vývojových fází (středoindické, středoíránské, novooindické, novoíránské) je naproti tomu lépe klasifikovat jako dvě samostatné ide. skupiny. Souvislými texty jsou doloženy tři indoíránské j., jež byly v živém úzu zhruba v době mezi 12. až 5. stol. př. n. l.: j. staroindický, avesta a j. staroperský.

01 Staroindický j. známe ve dvou literárních variantách: 1° Védský j. je jazyk nejstarších indických literárních památek („védské“ literatury; vůbec nejstarší památkou je Rgvéd, sbírka více než tisíce hymnů na různá božstva), vzniknuvších v době, kdy staroindická nářečí byla ještě v běžném úzu. — 2° Sanskrt (klasický s.) je jazyk staroindických eposů a bezpočtu děl klasické a poklasické literatury, vzniknuvších v době, kdy široké masy obyvatelstva Indie mluvily již dialekty mladších vývojových fází (středoindickými, resp. novooindickými). — Rozdíl mezi oběma variantami je tudíž jednak chronologický, jednak je dán rozdílem nářečních bází (bází védštiny bylo severozápadní nářečí, kdežto nářeční bázi sanskrtu je třeba situovat dále na východ); dále je tu rozdíl ve stupni kodifikace (sanskrt je více kodifikován než védština) a v množství tvz. prákratismů (tj. prvků, jež pronikly do literárních staroindických jazyků z mluvených středoindických nářečí — prákrťů; v sanskrtu je jich daleko více). — Rozdíl mezi védštinou a sanskrtem jsou v oblasti fonologické struktury nepatrné, v oblasti morfologie a lexika nevelké; je proto zvykem popisovat obě varianty jako jeden jazyk (staroindický = sti.) a podle potřeby poukazovat na odchylné védské formy (véd.; kl. = sanskrt; v paradigmatech uvádíme véd. formy v hranatých závorkách). — Staroindické památky byly po dlouhá staletí tradovány ústně; písmo se v Indii začalo užívat až pozdě — první nápisy psané sanskrtem se objevují až po zač. n. éry, první rukopisy pak pocházejí z ještě mladší doby.

02 Avesta je jazyk svodu posvátných spisů vyznavačů Zarathuštrova nábožen-

ství. Tento svod, zvaný rovněž Avesta, dostal svou kanonickou podobu teprve v době Sásánovců (3.—7. stol. n. l.), zachovala se však z něho jen část, a to v rukopisech, z nichž nejstarší pocházejí teprve z 14. stol. V tomto svodu lze rozlišit přinejmenším tři chronologické vrstvy: 1° Hymny na stará íránská (předzarathuštrovská) božstva, tzv. Yašty. 2° Tzv. Gáthy, pokládané za průpovědi a kázání samotného Zarathuštry. Jazyk těchto g., jejichž vznik se klade do 7.—6. stol. př. n. l., se liší od jazyka ostatních částí Avesty; vyniká řadou archaických rysů (tzv. gáthový dialekt = gav.; v paradigmatech uvádíme gav. tvary podle potřeby v hranatých závorkách). 3° Rituální a právní předpisy, modlitby, liturgie apod. Část těchto textů prozrazuje svůj pozdní původ nekorektním jazykem; vznikly zřejmě v době, kdy av. už dávno nebyla mluveným jazykem a jejich autoři ovládali tento posvátný j. jen nedostatečně. — Pravé jméno jazyka, jímž jsou tyto posvátné texty psány, vlastně neznáme: název „avesta“ (podle stejnojmenné posvátné knihy) zavedli evropští íránisté. Rovněž lokalizace avesty je sporná: většinou se její domov hledá ve východním Íráně.

03 Staroperský j. je zachován v monumentálních nápisech perských velkokrálů z rodu Achaimenovců (6.—4. stol. př. n. l.), psaných zvláštní odrůdou klínového písma. Staroperština je tedy jediný indoíránský j. doložený autentickými památkami. Ani v tomto případě však patrně nejde o běžně mluvený jazyk; spíše jde o mírně archaickou jazykovou formu, užívanou na dvoře Achaimenovců (k slavnostním účelům apod.). Jazyk pozdějších napsů jeví zřetelné stopy rozkladu. To snad souvisí s přechodem k středoíránskému stavu, který v mluveném jazyce už tehdy probíhal. — Domovem staroperštiny byla zřejmě krajina Persis na jihovýchodě Íránu, jež představovala politické centrum achaimenovské říše.

04 Kromě těchto jazyků, doložených souvislými texty, existovaly nepochybně ještě další staroindické a staroíránské dialekty. Stopy velmi archaického indického dialektu (vlastní jména, některé termíny) se zachovaly v Přední Asii, kde dynastie indického původu ovládala v 15.—14. stol. př. n. l. říši Mitanni. Na existenci pozdějších staroindických dialektů (současníků těch, jež byly bází védštiny a sanskrtu) lze usuzovat jen nepřímou: dochované středoindické j. jsou pokračováním těchto nedochovaných staroindických dialektů, nikoli védštiny nebo sanskrtu. Poněkud více toho víme o dalších staroíránských j.: Médský j. je doložen vlastními jmény a glosami (u Hérodota apod.), zejména však výpůjčkami ve staroperštině (ty prozrazují svůj médský původ odchylnou hláskovou podobou — §§ 142, 14361). Jazyky íránských kmenů, jež obývaly od 8.—7. stol. př. n. l. oblast severně od Černého moře (Skythů, Sarmatů), známe z většího počtu vlastních jmen a jednotlivých slov u antických autorů.

05 Společní předkové indických a íránských kmenů — Arijové (tak se sami nazývali) obývali v 1. polovině 2. tisíciletí př. n. l. rozsáhlou oblast ve východní

Evropě (východně od Donu) a střední Asii. Stěhování árijských kmenů do Indie, jehož důsledkem bylo rozštěpení indoíránských j. na jazyky indické a íránské, proběhlo patrně v 2. pol. 2. tisíciletí, stěhování do vlastního Íránu teprve v 1. pol. 1. tisíciletí př. n. l. O indoíránské (árské) jednotě svědčí nejen jazyk, ale i shody v materiální a duchovní kultuře starých Indů a Íránců; nápadné jsou zejména shody v oblasti náboženských představ, o nichž nám skýtá nejlepší obraz jednak Rgvéd, jednak Yašty. — Při rekonstrukci indoíránského prajazyka se opíráme v prvé řadě o staroindický stav: 1° Indické (védské) texty jsou nepochybně starší než texty íránské. 2° Objem staroindických textů je nesrovnatelně větší než objem textů staroíránských; lze říci, že staroindičtina je zachována v úplnosti, kdežto staroíránské j. jen zlomkovitě (zejména staroperština, ale i avesta — vzhledem k jednotvárnému obsahu textů). 3° Indičtina je ve většině případů archaičtější (ale nezřídka uchovává starý stav lépe íránština!). 4° Staroindické texty jsou lépe uchovány než texty staroíránské (do detailů propracovaný způsob ústního tradování, později dokonalé písmo X nedokonalé grafické systémy klínopisný a aramejský — §§ 11, 12n., 13). — Při rekonstrukci indoíránského lexika lze čerpat též z jazyků pozdějších vývojových fází, zejména středoíránských (mnohá obecně íránská slova, jež nejsou doložena v staroíránských textech, se uchovala v středo-perštině apod.). Ojedinělé případy toho druhu byly shledány i v středoindických a novoindických jazycích.

06 Indoíránské j. tvoří součást tzv. východního areálu indoevropské rodiny. Indoevropské jazykové společenství se někdy kolem r. 3000 př. n. l. rozštěpilo ve dva areály: západní a východní. Z východního areálu se asi kolem r. 2000 vydělil předek řečtiny („protoiónština“); teprve pak došlo ke změnám ide. palatálních velár popsaným v §§ 152n. Za reliktní dialekty východního areálu (po odchodu indoíránských kmenů do východnější oblasti) můžeme pokládat zlomkovitě doložené jazyky Thráků (jeden z nich byl patrně základní složkou pozdější arménštiny). O tom, že indoíránština a řečtina patří k jedné ide. skupině (východní), svědčí především shody v oblasti slovesné flexe a slovní zásoby. Shodné rysy indoíránských j. se slovanštinou (a baltštinou) se naproti tomu dají lépe vyložit jako důsledek jazykového kontaktu — vlivu indoíránských j. na jazyky tzv. protobaltské skupiny.